

Co zůstalo z 19. století v nás. Zpráva z mezinárodního vědeckého symposia *Devatenácté století v nás* (29.5.-1.6.2007)

Fanfara[1]

Koncert mezinárodního vědeckého symposia *Devatenácté století v nás* uspořádal Historický ústav AV ČR, v. v. i.[2] ve spolupráci s Ústavem českých dějin FF UK v Praze. Orchestrální produkce probíhala od 29. května do 1. června 2007 v Praze v příjemném prostředí Vily Lanna. Podtitul konference nesl název *Mýty, symboly, instituce, vzory chování a myšlení, které nás přežily*. Při koncipování „dirigentům“ znělo v uších ono 19. století, které se stalo zrodem mnohých fenoménů (nacionalismus, liberalismus, socialismus apod.) trvajících jistě dodnes.

Introduzione

Před produkcí byly „hudebníkům“ rozdány ke zkoumání následující party. Očekávalo se dešifrování procesů vytváření a udržování *národních mýtů*. Jak společnost vnímala jejich funkci a jak do nich vkládala nové obsahy? S tím souvisejí i používané nástroje: *symboly* (národní, státní, kolektivní), z nichž se na leckteré hraje dodnes. Některé mají svůj původ hlouběji než v 19. století, nicméně část z nich oživil a nově zakotvil právě tehdy kvetoucí *historismus*. Oblast kolektivní paměti sice explicitně nabídnuta nebyla, ale pozvánka otevírala referentům *dějiny idejí*, vymezených však spíše směrem filozoficko-politických konceptů (slovanství, západoevropanství, neoliberalismus, křesťanství, historismus, idea pokroku apod.). Čtvrtá oblast si kladla otázku, zda se během radikálních *proměn komunikačních možností* opravdu proměňuje také lidské chování. Zvuk devatenáctého století zajisté ovlivnil procesy unifikace, sekularizace, byrokratizace a technizace. Popisujeme jako historici tyto procesy pouze empiricky, nebo se ptáme po jejich propojení s lidským chováním a myšlením? Podobně se většinou zužujeme na psaní dějin institucí, čemuž odpovídala pátá oblast (myšleny *instituce vzniklé v 19. století*). Ale instituce i *užité umění* (šestá oblast) fungovaly často jako prostor a prostředek veřejné komunikace a plnily navíc funkci podpory, nebo zpochybnění výše vyjmenovaných fenoménů. Už z tohoto výčtu zaznívá přínos takto zvolené dramaturgie „koncertu“.

Ouverture orchestrale

Konečný program konference naplnilo 48 referentů, rozdělených do osmi „orchestrálních“ sekcí, z nichž bude patrné, že některá navrhovaná témata byla oslyšena. Přestože posluchači vyslechli celkem 46 referátů a jeden diskusní příspěvek, ukázalo se, že je možné při tak nabitém programu přece jen najít dostatek času na improvizaci. Konferenční diskuse hodnotím jako velmi inspirativní. Zapojili se do nich i nereferující účastníci, a celá konference tak místy nabývala kolokviální povahy. Čtenáře uctivě zveme do reflexí, co zůstalo z konference 19. století v nás.

1) Poema sinfonico: Risorgimento nazionale o immaginativo

L'animo

Prvního dne po úvodním slově ředitelky Historického ústavu Svatavy Rakové a hlavního organizátora Milana Hlavačky následoval blok *Obrozený nebo vymyšlený*. Druhé adjektivum

by člověka 19. století nejspíše popudilo, vždyť dějiny pro něj měly autoritu kauzality; závisela na nich jeho časnost i budoucnost! Taková kauzalita dnes zmizela, stejně i historismus chápaný jako zvláštní postoj myslí. Miroslav Hroch (FHS UK) tak uvedl *Konec historismu?* do diskuse, i s otazníkem. Konec historismu může přinést osvobození vědy od mýtů a politických zadání, ale idyla o čisté vědě by představovala zase jen zrod nového historismu. Českému člověku (snad) zůstala z 19. století historie hodnot a velký důraz kladený na *Smysl českých dějin*. Tak zněl příspěvek Miloše Havelky (FHS UK) doplněný podtitulem *Esence českých dějin, mýtus, nebo hypotéza?!* Poukázal – kromě tématu „České otázky“ a Masarykova alternativního, neetnického principu bratrské humanity – na dynamické proměny historické paměti a zapomínání. V obojím česká politika nacházela a stále chce nacházet manipulativní sílu k přesvědčování. Naopak naše historická obec je po čtyřfázovém sporu o smysl českých dějin spíše nedůvěřivá k teoretickým pracím.

Il concerto di identità

Částečně to potvrdila diskuse po esejisticky naladěných houslích Milana Řepy (HÚ AV): *Obrozený nebo vymyšlený? Český národ a jeho nacionalismus*. Práce F. Kutnara, E. Maura, M. Hrocha potvrzují kontinuitu vývoje národního vědomí, přesto až vlastenecké hnutí 19. století naplnilo tři základní lidské potřeby: sociabilitu, transcendentno a identitu, kterou si dnešní česká konzumní společnost izolovala. Zbylé dvě potlačila stejně, jako fungují spojitě nádoby. Kolektivní identitě a historické paměti se věnoval i Jiří Štaif rozbořem *Symbolických znaků české národní elity v dlouhém 19. století* ve Vilímkově národním albu, které je uspořádáno podle profesí (větší pozornost je věnována umělcům než politikům) a zahrnuje také ikonu národního výtečníka i tragického hrdiny – mučedníka. Z Vilímkova „fotbalového hřiště“ se pozornost přesunula tam, kde stála *Občanská společnost před soudem*, což doprovázel Milan Hlavačka (HÚ AV) sledováním jejich konfliktů v zápisech rakouského správního soudu. Právě na oblastech, které soud reguloval, lze přiblížit dobové pojetí občanské společnosti. Otázka M. Hrocha, kde že zůstával v této – třebaže liberální společnosti – prostor pro solidaritu, zůstávala víceméně otevřená a nereflektovaná během celého „koncertu“.

La mentalità

Téma zrození národního vědomí Slováků přibližoval Lubomír Labaj (FF UK Bratislava) na příkladu historiografického konceptu (česko)slovenských dějin u historika Júlia Botto, který se jako evangelík hlásil k slovenské národnosti a spolupráci s Čechy, ale zároveň se cítil obyvatelem Uher.[3] Také Waldemar Łazuga (UAM Poznań) „předehrál“ plastickou politickou kulturu Poláků 19. století ve třech záborech, přičemž velkopolskou mentalitu vnímá jako velmi podobnou té v českých zemích: lidé mluví tišeji, žijí spíše drobnou každodenní prací, neumějí najít politického lídra, ani vytvořit „pořádné“ legendy.[4] U Poláků i Slováků se z vícero koncepcí prosadila pouze ta dominantní: s centralisticko-autonomním historickým povědomím. S příspěvkem *O národních příbězích* se Jan Randák (FF UK) pokusil srovnat Palackého koncepci českých dějin s jejím pranýřováním za Protektorátu (např. Emanuel Vajtauer) i s marxistickými „trilkami“ Zdeňka Nejedlého. Bylo poukázáno na podobnosti různých „notových předloh“, podle nichž tito tři autoři „komponovali“. Psali – každý s odlišným záměrem – komplexní národní příběh Čechů, k čemuž je zapotřebí umět více vypravovat než popisovat historickou skutečnost.

2) *Preludium di nobilitazione*

Úterní den uzavíral blok nazvaný *Národ bez šlechty*. Zdeněk Bezecný (FF JU) mluvil o stereotypním pohledu negujícím aristokracii. České občanské vlastenectví ji nepotřebovalo, sama příslušnost k národu mu byla nobilitací.[5] Jan Županič (FF UK) kreslil *Obraz šlechtictví v české společnosti 19.– 21. století* z perspektivy lidských tužeb získávat tituly. Lze jen přivítat větší konceptualizaci fenoménu, jako jsou kariéra, dosažení titulu, komplex méněcennosti, strach z bezvýznamnosti. Zřejmě na jejich základě se nové elity rozhodovaly obojím směrem: odmítat, či vítat šlechtictví. Zbyšek Stodůlka (FF UK) představil tři různé proudy postoje české historické šlechty k ideji federalismu. Snahu o konsensus pokládala česká aristokracie spíše za přednost než slabost.[6]

3) *Requiem e risurrezione*

Následující den se konference vítala se vším *Živým* a loučila se vším *Přežilým*: *správa, samospráva, liberalismus*. Poznamenejme předem, že jen některým „hudebníkům“ se podařilo přestoupit od tradičně zpracovávaných témat k esejistické úvaze, co v nás z 19. století vlastně žije a nežije. Lukáš Fasora (FF MU) svou otázkou: *Co zůstalo z liberálního konceptu obecní samosprávy?* dal podnět k zajímavé diskusi. Podle něj samospráva pokračovala v komunikaci na úrovni obcí, ve vědomí o samosprávě a v kontinuitě elit, které se v obci angažovaly. Jak se však změnila moc, kterou obec dříve disponovala? Pavla Vošahlíková (HÚ AV) rozšířila okruh na to, jak byl vnímán *Stát a národ očima úředníka*. Dnes se znovu objevuje „státní dohled“ nad úředníky i jejich hierarchizaci podle 12 platových tříd, ale nováčkové už nejsou uváděni do úřadu zapsáním se v místním kasinu, ani rytířským dvořením se dámám z místní elity. Také se dnes úředníci nemusejí služebně stěhovat. Už v 19. století se ukázalo, že tím se jejich nadstranickost nezajistí. Ve zpěvu o tomto novém společenském stavu navázala Marie Macková (FF UPa): *Proměny druhého života státního úředníka*. Mnohé věci jistě profiltrovaly do dnešní doby; samospráva i státní úředníci si je nesou s sebou. Ale právě zde by mohlo být věnováno více prostoru zkoumání symbolické moci úřadů a úředníků.

La metamorfosi

Další tři sólisté (každý po svém) představili umělé *oživování* témat 19. století. *Kampelička semper viva: Tři životy Františka Cyrila Kampelíka*. Tímto „převtělováním“ poukázal Jan Hájek (HÚ AV) na mýtus, podle něhož je Kampelík duchovním otcem českých raiffeisenek. O jméno *kampelička* se postarali čeští žurnalisté, ne Kampelík. Ivan Jakubec (FF UK) srovnával obchodní a živnostenské komory 19. století s těmi dnešními (HKČR).[7] Domnívám se však, že dnes lze jen stěží sledovat jejich druhý život, když se shodují pouze názvem a posláním, ale postrádají nějaké vědomé obnovení a pokračování v tradici. Oba příspěvky však pěkně dokládají, že z 19. století toho v nás žije dost. Třetí příspěvek (Marie Neudörflová, MÚ – AAV) působil jako *respirace Zapomenutého konceptu Masarykovy humanitní demokracie* a sfouknul všechny současné trendy historiografie jako módní a nevědecké.

4) *Minuetto all'Arte*

Odpoledne vystoupili *Nesmrtelní hrdinové krásných umění*. Michael Wögerbauer (ÚČL AV) hovořil o dopadu mýtu jednotného německého národa na literární historiografii v Čechách.[8] Jiří Hanuš (FF MU) se ptal: *Proč se nám líbí Jane Austenová?* Tedy proč se její literární díla líbí ještě dnešním čtenářům? Jakou roli může špatný či nepřesný překlad sehrát v oblibě knih

a v různém vnímání literárních postav? Tuto otázku vnesla Eva Kalivodová (FF UK), která tematizovala *Zápecnictví a český liberalismus? Jak se „Chaloupka strýčka Toma“ stala v Čechách dětskou literaturou.* Anglickou beletrii stopoval Martin Kovář (FF UK): „*Kudy chodil Jack?*“ *Reflexe „viktoriánského mýtu“ o Jacku Rozparovači v dnešní Anglii.* Zde čerpal také Jaroslav Soukup (FF UK): *Realita versus fikce. Velké indické povstání na stránkách anglické krásné literatury.* V závěru dne plného referátů dozpíval Viktor Velek (IM Uni Wien) zvoláním: *Svatý vévodo naší beznaděje, aneb O současné podobě hudební tradice svatováclavské ve světle změn jejího paradigmatu v 19. století.*

5) Melodramma legendario

Třetímu dni jednání vévodily *Mýty a identita.* Dan a Marie Gawrečtí (FPF SU) rozezněli problematiku slezské identity: nesamozřejmost národní existence, pocit krizovosti, obava ze ztráty země.[9] Zůstává však otázkou, jestli slezské mýty a identita nesou prvky homogenní, nebo spíše rozdrobené v regionech různých států. Petr Čornej (LAJŠ) sledoval *Zrození husitského mýtu: Změnou optiky,* v níž oddělil husitský mýtus I. (pohled na dějiny jako Boží dílo) od osvícenské racionality (husitský mýtus II.) a novodobého Palackého mýtu (III.), jemuž a jehož době souznělo husitství s ideou obrozeného národa. Záleží nám na tom, s jakým „slovníkem“ čteme prameny a co rozumíme pod používanými termíny? Možná také vytváříme mýty, ale buďme srozumitelní pro dnešní čtenáře.

Další zajímavý region představil Miroslav Kmeť (FHV UMB) referátem „*Ponachodené súvislosti*“. Sledoval *Mýtografii a stereotypy v kulturních prejavocho južnodolnozemských Slovákov.* V jejich bohaté, trilingvní literární produkci jsou znát stereotypy, na nichž se tato evangelická inteligence rozdělovala podle dvou rodin. Kutlíkovci stáli za slovanským národním programem, Háhnovci cítili zároveň uherskou vlasteneckou identitu. Právě referáty slovenských historiků znamenaly důležitý přínos „koncertu“ *19. století v nás.* Tady se nevyhneme otázce, co v nás z idejí čechoslovakismu zůstalo, či nezůstalo (a proč). Podobné otázky však nepoložila ani jedna strana rozvedeného-vysněného manželství. Metodologicky inspirativní bylo pojetí kolektivních identit. „*Národ se rozdvojil na dvě strany,*“ zahájil citátem z Poláčkových „*Mužích v ofsajdu*“ Martin Zwicker (AOG JGUni Mainz). Sledoval fotbalové zápasy z pohledu diváka, který se stává součástí určitého klubového, regionálního a národního kolektivu.[10]

La czarda, la polca

Je potřebné zmínit se také o konstruktech, které byly v 19. století usilovně probouzeny či vytvářeny. Maďarský slavista Kiss Szemán Robert (ELTE Budapest) hovoril slovensky o Janu Kollárovi a nazval ho *Velký kreator.* Kollár vycítil, že právě on může být „primášem“ – osobou formující slovanské hnutí.[11] Vůči *Mýtu o národních zájmech* se z ekonomického pohledu vymezovala Antonie Doležalová (VŠE). Národní zájmy nesou ve srovnávání se s druhými dvojí poselství: „Jsme stejně dobří!“ „My jsme dobří a oni zlí!“ Podle ekonomických principů je každé jednání vázáno ziskem. Nabízí se mi však otázka, jestli fungují i jiné, např. nevědomé motivy. Jednání může být motivováno také úspěšnou komunikací, pocitem porozumění si, ale to už hovořím o neintencionálních (i neekonomických) faktorech.

6) Messa dell'Incoronazione

Čtvrteční podvečerní blok byl zaměřen na to, jak vnímáme osobnosti. *Dědictví předminulého století: panovníci a naši velcí mužové*. Z nich byl František Josef I. sledován nejvíce. Jiří Rak (FSV UK) srovnával, jak učitelé budili loajální city za monarchie a po r. 1918, jak se prokazovaná úcta s monarchistickými prvky vznášela i k prezidentu-tatíčkovi: *Dědictví staříckého mocnáře*. V diskusním příspěvku k tomu sekundoval Matěj Kotalík (FF UK) pohledem na místa a kulturu paměti; člověk mívá tendenci očekávat od nového panovníka zase to, v čem byl vychován, co pokládá za tradičně správné. Česká společnost vnímala obraz císařpána pozitivně spíše až po roce 1879. Vždyť předtím si léčila zklamání z fundamentálek. Jak? Věrnými, zachovalými prameny z archivu to prezentoval Luboš Velek (FF UK): *České státní právo na toaletním papíře. Mýtus, skutečnost a jejich symbolický význam. Příspěvek k počátkům moderní české politické kultury a jejího dědictví*. Tehdy se také formovalo vidění politické autority jako kulturního vzorce. „*Františka Josefa v nás*“ hledala Veronika Sušová (FHS UK) v kontextu ústav dnešních stredo-evropských států; jaké antropologické prvky panovníka přisuzujeme dnes prezidentovi.

Ovšem takový instrument má i svoje limity. Každý stát si nese odlišnou ústavně-právní a parlamentární tradici; Uhry navíc nikdy císaře neměly. Vnímání krále, konkrétně obraz *Přemysla Otakara II. v českém historickém povědomí 19. století*, četla Václava Kofránková (PedF UK) v beletrii: *Král mezi lvy a mezi králi lev*. Čeští vlastenci cítili v sobě tu samou krev, která tenkrát kolovala v žilách „svobodomyšlnému měšťanstvu“, stojícímu za králem, proti „odnárodnile šlechtě“. Karel Šima (FHS UK) nabídl zajímavé srovnání české národní reprezentace od 60. let 19. st. s postkomunistickou občanskou společností: „*Naši velcí mužové*“ a my. Česká občanská společnost aktivní ve spolcích se nepropojila s rakouským státem, stala se jeho rivalem, což se může podobat havlovskému pojetí nepolitické politiky. Tady nám ale vyvstává disonance. Kam přeřadit aktivistickou českou samosprávu, vděčné státní úředníky, věrné vojáky; zkrátka ty loajální?

7) *Romanza per signora*

Jen ženám vydržela síla diskutovat v pátek ráno o *Proměnách odvěkého údělu*, tedy o dějinách žen a genderových perspektivách v reflexi 19. století. Magdalena Pokorná (FF UK) mluvila o *Instituci manželství v 19. století. Ideál – realita – rozvrat (na příkladu Boženy a Josefa Němcových)*. Milena Lenderová (FF UPCE) rozšířila téma na dominantní *Model mateřství – životadárný a životaschopný stereotyp*, a Alice Velková (FF UPCE) dovedla posluchače až k posledním věcem člověka, respektive ženy: *Kdyby mi pánbůh z tohoto světa povolati ráčil. Význam právních pořízení ve venkovské rodině v 1. polovině 19. století*. K ženské emancipaci se dva následující referáty vyslovovaly různě: Marie Bahenská (MÚ AAV) *Pomalou, pozvolna, po špičkách. K chápání a reflexi pojmu emancipace v 19. a 20. století*. Zadáni konference reflektovat ozvěny 19. století v dalších obdobích naplnila Denisa Nečasová (FF MU) přemýšlejíc o „*Nadčasových stereotypech*“ o ženách v politice. Veřejná role ženy v 19. století nedosáhla většího přijetí. Stereotypní diskriminace pokračovala i v období komunistického Československa, které zůstalo jen u oficiálních proklamací o svobodě žen.

Intermezzo

Odpoledne dodatečně zazněly dva referáty z bloku *Mýty a identita*. Dagmar Blümllová (FF JČU) rozebírala mýtus „prastarého lidového podání“, tradici předávanou po desítkách generací. Sběratel pohádek Václav Tille dobře rozeznával individuální vklad každého

vypravěče.[12] Napadá mě ale otázka, proč jsou si potom pohádky různých národů tak podobné? Odpověď by třeba mohl nabídnout pokus porovnat Tilleho činnost s klasickou prací V. Proppa o morfologii pohádky. Bohumil Jiroušek (FF JČU) rozkrýval *Mýtus zaprodance – W. W. Tomek v české historiografii*, tedy mýtus vytvořený až po roce 1918, ale tváří se jako relikv 19. století v nás, českých historických.

8) *Estero a cadenza*

Konferenci uzavíral blok *My o cizině a cizina v nás*. S titulem *Rusko jako hrozba?* hledal Radek Soběhart (VŠE) *Počátek vytváření negativního obrazu Ruska u české veřejnosti v letech 1848-49*. Promineme-li zjednodušující kauzalitu, podle níž má obrazu odpovídat i ruská realita jako negativní, zněla „dodekafonicky“ také diskutabilní teze o tom, že se Češi už v r. 1848 přihlásili k západní Evropě. Nejen Radomír Vlček (HÚ AV) poukazyval na důležité *Místo a úlohu slovanství v procesu formování moderního českého národa (realita a fikce)*. Před tím však zazněly ještě příspěvky Jiřího Kořalky (*Sledování příznivých a negativních zpráv o Čechách v zahraničním tisku*) a Františka Šístka (HÚ AV): *Divoký Balkán, slovanský Jih, brána Orientu. Kořeny a proměny konceptualizace jihovýchodní Evropy v české společnosti 19.–21. století*. Formy diskursu, jakými Balkán byl a je nahlížen, se různě proměňovaly. Objevuje se tu i zvláštní disonance mezi pohledy, názory na Balkán a proměnami balkánské reality, které intelektuálové lehce podřizují svůj diskurs.

Abbreviamento

Na konferenci nakonec nezazněly podle názvu zajímavé referáty Roberta Pynsenta (*Pojem srdce Evropy od Palackého do dneška*), Václava Lišky (*Tomáš Baťa – pravda a mýty*) a Petra Pabiana (*Vítězství liberalismu v české historiografii; antiklerikalismus a katolicismus 19. století v současném českém dějepisectví*). Také se neobjevily příspěvky sledující česko-německé vztahy, sekularizaci, soutěživost obou národních kultur, vztah k menšinám a podobně.

Finale grandioso

Co v nás zůstává z 19. století (chápaného jako „dlouhé“), se konferenci jen občas podařilo překlenout nad přehradou „krátkého“ 20. století. Přece jen moderna, obě světové války, holocaust, socialismus a postmoderna proměnily bezesporu mnoho. Lze tedy souhlasit s myšlenkou Miroslava Hrocha, že z 19. století toho v nás moc není, máme-li v uších ony kategorie lidské paměti a mysli, které by zůstaly nedotknuté, nepoznamenané. A právě proměnám historických kategorií by bylo dobré věnovat více pozornosti. Ale domnívám se, že zároveň může stále platit teze Otto Urbana, že 19. století nikdy neskončilo. Stačí se projet zeměmi bývalé podunajské monarchie a podívat se na architekturu, železniční nádraží, školy, vesnické kostely, tvář krajiny a zkoumat, co v nás z 19. století rezonuje. Ani referát s tématem archeologie historie se na konferenci neobjevil, možná dříme v nás...

Za vytvoření dramaturgie, svolání „orchestru“ a organizační zajištění koncertu náleží poděkování „dirigentům“ Milanu Hlavačkovi, Milanu Řepovi a Janu Randákovi.

- [1] Reflexe pro odborné periodikum i účast autora na konferenci byla plněna v souladu se Specifickým výzkumem UK FF č. 224116/2007 pod názvem *Politická či reprezentativní instituce? Sociální a politická identita českých členů Panské sněmovny Říšské rady (1879-1918)*.
- [2] Rozuměj *vědecko-výzkumná instituce*.
- [3] Lubomír Labaj, *Narodne povedomie: historiograficky koncept jedneho historika*.
- [4] Waldemar Łazuga, *Wiek XIX w kulturze Wielkopolski*.
- [5] Zdeněk Bezecný, *Národ bez šlechty*.
- [6] Zbyšek Stodůlka, *Idea federalismu a česká historická šlechta*.
- [7] Ivan Jakubec, *Znamená obnova tržní ekonomiky návrat k institucím éry rakouského liberalismu? Pokus o srovnání obchodních a živnostenských komor a Hospodářské komory České republiky*.
- [8] Michael Wögerbauer, *Němci. Mýtus jednotného národa a jeho dopad na literární historiografii v Čechách*.
- [9] Marie Gawrecká – Dan Gawrecki, *Slezské mýty a symboly 19. století a dnešek*.
- [10] Stefan Zwicker, „*Národ se rozdvojil na dvě strany*“ – *sport a pěstování/vytváření národních, regionálních a klubových kolektivních identit*.
- [11] Robert Szemán Kiss, *Jan Kollár Grundlage VI*.
- [12] Dagmar Blümlová, Václav Tille a mýtus „prastarého lidového podání“.